

ПІСЛЯВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ ЛІСОСТЕПОВОГО І СТЕПОВОГО БУГО-ДНІСТРОВСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ СТ.): ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ І ЗМІСТ

Весільна обрядовість українців, як найбільш насичена обрядовими діями ланка традиційної культури, тривалий час є предметом наукового дослідження. Систематизація зібраного протягом століть матеріалу привела до виділення в традиційному весільному ритуалі трьох взаємопов'язаних циклів: передвесільного, власне весільного та післявесільного, що не існують окремо один від одного, а відображають логіку перебігу весільних подій, і вештгі-решт – санкцію плюбу громадою.

Актуальність вивчення означеної проблеми полягає в тому, що не зважаючи на достатньо ґрунтовні дослідження структури та змісту традиційного весілля українців, із трьох циклів весілля післявесільна обрядовість, до якої дослідниками віднесено обряди залучення молодої до роду молодого, зближення двох родів¹ вивчена найменше. Післявесільну обрядовість українців лісостепового і степового Буго-Дністровського межиріччя можна вивчати за різними джерелами – письмовими (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) і за матеріалами польових досліджень, які дають змогу відтворити зміст та структуру обрядовості середини ХХ – початку ХХІ ст. Ми зупинимось на аналізі письмових свідчень кінця ХІХ – початку ХХ ст. і спробуємо з'ясувати ключові питання проблеми – структуру післявесільного циклу обрядодій та їх зміст. В означений хронологічний період післявесільна обрядовість не була предметом окремих наукових розвідок. Більшість авторів (аматорів, а не етнографів) робили записи традиційного весілля, подекуди вони вдавались до аналізу записаного ними матеріалу, але розглядали весілля комплексно, іноді навіть не виділяючи в ньому три цикли. Джерелами для нас є публікації дослідників кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. на сторінках видань «Живая старина» та «Вісник Одеської комісії краєзнавства», в яких містяться відомості про весільний обряд українців означеного регіону. Надруковані матеріали дають змогу відтворити структуру і зміст післявесільної обрядовості, визначити атрибути та символи.

Так, весілля українців Буго-Дністровського межиріччя досить докладно описав М. Дучинський у роботі «Свадебные обряды в Ольгопольском уезде Подольской губернии»². Автор не поділяє весільні обрядодії на передвесільний, весільний і післявесільний цикли, хоч більшість обрядів вказаних циклів описує. Структуру весілля він поділив на 28 частин, які називає розділами, кожний з яких має свою назву. Більшість назв що наводяться дослідником, є авторськими і не відповідають традиційній термінології, але відображають окремі дії у структурі обряду. До післявесільного циклу відносяться обрядодії описані автором під назвами: 1) «Маскарад», 2) «Вторник. Брачное веселие, если невеста окажется "честною"», або «Свадебное торжество во вторник, если невеста окажется нечестною», 3) «Среда» тощо. Слід зазначити, що важливим у статті М. Дучинського є поділ весільних обрядів за днями. На нашу думку це можна пояснити, тим, що для М. Дучинського весілля не було предметом дослідження, яким він володів досконало.

Автор описав весільну обрядовість не окремого села, а повіту. Звичайно ж він узагальнював інформацію, однак опублікований матеріал свідчить про те, що він не зміг остаточно розібратися в існуючій варіативності весілля досліджених ним сіл, тому відтворена М. Дучинським схема традиційного для повіту весілля не завжди відображає логіку розвитку подій. Зрозуміло, що на практиці, як і в наш час, так і тоді, мав місце певний відхід від традиційної схеми весілля, але те, що наводить М. Дучинський, навряд

чи побутувало наприкінці ХІХ ст. Так, він пише про те, що обряд *комори* відбувався після обряду *маскарад (цигани)*, тим більш що останній проходив у понеділок³. Таких прикладів можна навести декілька.

Зазначена стаття, безперечно, є цінним джерелом для вивчення весілля українців. Насамперед автором зафіксовано і описано майже всі обряди, що побутували тут наприкінці ХІХ ст., зокрема до післявесільного циклу з описаних ним відносимо обрядодії вшанування батьків за гарне виховання доньки (нареченої) або ж, навпаки – обрядодії, які виконувались у протилежному випадку, тобто в який саме спосіб висловлювалася ганьба батькам дівчини («Вторник. Брачное веселие, если невеста окажется “честною”», або «Свадебное торжество во вторник, если невеста окажется нечестною»). До обрядодій післявесільного циклу в записаній М. Дучинським схемі весілля відносимо також «Маскарад», це відома для українського весілля традиція рядження. До обрядодій, спрямованих на поєднання двох родин, відносимо описаний дослідником розділ весілля під назвою «Среда», змістовим навантаженням якого було відвідування батьками молодого батьків молодой, в якому молоді, за даними М. Дучинського участі не приймали. Зазначимо, що польові дослідження ХХ – початку ХХІ ст. довели, що деякі з описаних автором структурних частин післявесільного циклу або зникли, або збереглися до 70-80-х років ХХ ст. у трансформованому вигляді.

У першій чверті ХХ ст. помітно активізуються етнографічні дослідження, зокрема установами Української Академії Наук, так, у 20-х роках ХХ ст., за участю громадського краєзнавчого активу створено ґрунтовну джерельну базу для вивчення традиційно-побутової культури, введено до наукового обігу новий фактичний матеріал⁴.

Весільну обрядовість степового Причорномор'я, зокрема с. Великі-Копані на Херсонщині описав вчитель трудшколи Є. Єгоров⁵. Автор відзначає, що колись весілля тривало 12 днів. Про спрямованість обрядодій післявесільного циклу на приєднання невістки до родини чоловіка, вшанування батьків та поєднання родів свідчать відомості про те, що починаючи від другого дня весілля відбувалося у молодого, свата, свахи, старшого боярина, хрещеного батька, хрещеної матері жениха, хрещеного батька молодой, хрещеної матері молодой, у найближчої родини, і нарешті, останній день – у молодого⁶. Тобто, вся родина молодого та молодой відповідно мала взяти участь в проведенні весільного ритуалу, зустріти у себе весільних гостей. Автор подає нам відомості про звичай демонструвати сорочку нареченої після проведення першої шлюбної ночі⁷. У випадку, якщо молода «не займана» на другий день весілля на димар чіпляли червону хустку або прапор⁸. Є. Єгоров описує також звичай їздити по дворах гостей та бити кури і звозити їх до молодого. При цьому автор зазначає, що вже в 20-х роках ХХ ст. весілля здебільшого справляють 1-2 дні. Наводить автор також інформацію про те, що спостерігаються випадки радянського шлюбу, тобто без дотримання всіх елементів традиційного ритуалу.

Весільну обрядовість с. Дуфінка на Одещині описав Б. В. Юрківський⁹, як і інші дослідники, він розподіляє її на окремі, але пов'язані між собою частини (у нього їх 6), подає назви частин весілля у відповідності до обрядів (сватання, вінчання, запросини) і назви, які в народній традиції вже не існують (або він їх не з'ясував), але відображають суть подій («недільний ритуал», «обряд у понеділок»). Автором наголошується на тому, що понеділок (другий день весілля), в цей день гуляють тільки одружені, молода розносить всім присутнім по шматку короваю та шишку, а молодий пригощає всіх присутніх вином. Гості дарують гроші, або обіцяють зерно, скотину. Потім за таким же сценарієм обряд проходить в домі молодой. На цьому весілля в с. Дуфінка закінчується.

Весілля середини ХІХ ст. у селі Глибокояр (тепер Фрунзівський р-н Одещини) записав О. Сікиринський¹⁰. Описуючи його, автор намагається простежити еволюцію весільних обрядів у часі на прикладі одного села – Глибокояру, та зазначає, що за період

більше ніж півстоліття весільна обрядовість значно трансформувалась. Усвідомивши важливість інформації, яку дослідник отримував від учасника весільних подій середини XIX ст., він намагався акцентувати увагу саме на тих обрядах, які зазнали найбільших змін. О. Сікиринський відходить від традиційного поділу шлюбних обрядів. Хоч сталого поділу весільних обрядів за циклами ще не було, однак ніхто з дослідників регіону не вважав, що весілля починається з п'ятниці (хоча при цьому уточнює, що справжнє весілля починається в суботу), з запросин, як стверджує це дослідник. Серед обрядів, що зникають у кінці XIX ст., але на той час їх ще дотримувались, описується обряд комори. Завдяки обов'язковості його виконання, автору повідомили чимало елементів, про які вже не згадують в більш пізні часи. До післявесільної обрядовості серед обрядів, описаних О. Сікиринським відносимо також обрядодії з червоним (понеділок)¹¹.

Весільна обрядовість українців степової зони знайшла своє відображення в публікації етнографічних матеріалів села Ново-Збур'ївка Голопристанського району Херсонської округи, яку здійснив А. Миколжук¹². Автор розподіляє весілля на окремі складові (розглядина, вінчання, комору та ін.). Окремо зосереджує увагу на обрядодіях післявесільного циклу, якщо наречена чесна або нечесна. Цінним є намагання автора статті порівняти стан збереження обрядовості, спроба простежити зміни, що сталися протягом останніх років, зокрема він наголошує, що хліб вже частіше купують, а не випікають, про зникнення обряду комори.

Характерною рисою проаналізованих публікацій є те, що автори кінця XIX – першої чверті XX ст. описують окремі обрядодії, в тому числі і ті, що ми відносимо до післявесільного циклу, за окремими днями, в які вони проводилися.

До обрядодій післявесільного циклу, зафіксованих в означених працях, відносимо ті, що відбувалися після обряду комори (шлюбної ночі). За даними дослідників розпочинався післявесільний цикл в понеділок (інколи у вівторок) з демонстрації сорочки нареченої після проведення першої шлюбної ночі, а завершувався у середу відвідуванням батьками молодого батьків молодой¹³.

В залежності від того, чи була молода цнотливою, весілля мало той чи інший перебіг подій: шанування батьків (особливо матері) молодой за гарне виховання доньки, або ганьба¹⁴.

Серед атрибутики післявесільного циклу треба звернути увагу на використання червоного кольору в обрядодіях з «червоним» як ознаку цнотливості нареченої: в костюмах ряджених обов'язково присутній червоний колір, весільні гості чіпляють собі червоні квітки, хустки, тряпки, мотузки¹⁵ на коней, пляшки та чарки перев'язують червоними нитками, виготовляють та п'ють червону горілку, червоний колір в цей день переважає: музиканти перев'язують червоними нитками свої інструменти, а весільні гості – вказівні пальці¹⁶. Жених у супроводі старост та дружки, підперезаного червоним поясом приходить до матері молодой та дякує за чесну дитину¹⁷. Зафіксовано також звичай в понеділок рано на ознаку чесності молодой всім прикріплювати червоні стрічки з кумачу, на хаті коло димаря застромлювати на довгій тичці червоний прапор, весільних гостей пригощали шматком калача з медом¹⁸. Всі автори зазначають факт виготовлення та куштування червоної горілки.

До обрядодій післявесільного циклу зафіксованих в означений період відносимо також «дарини» (відбувалися після демонстрації сорочки): молода обдаровувала батьків молодого, всіх, хто брав участь у весіллі. Гості дарували молодим овець, свиней, телят, лошаг, корів, коней, посуд, в залежності від статку. Після дарин їздили по дворах гостей та били курей і звозили їх до молодого¹⁹.

Загальновідомо, що символом дівочої долі та цнотливості в обрядовості українців виступає калина²⁰, в зазначених публікаціях авторами кінця XIX – початку XX ст. відмічається використання калини як одного з основних весільних атрибутів, що засвідчує

цнотливість нареченої: свахи прикрашаються калиною, хліб та калачі також прикрашають калиною, на голову молодій одягають вінок з калини²¹.

Відмітимо також звичай виводити на зустріч з батьками молодої замість їхньої доньки – «обману» – переодягненого невестою парубка²², або свахи з кужелем²³.

Серед персонажів, які склали лави ряджених: ксендз, турки, цигани, жидівка-орендарка, урядник, лікар які обов'язково «частують» перехожих з пляшки, іноді замість вина, або горілки пляшку наповнюють борщем²⁴.

Автори зазначених публікацій зазначають, що від жениха залежить розголошення таємниці про те, що молода нечесна, за його згоди молода могла підкупити напанку²⁵. У випадку, коли молода порушила свою цнотливість до шлюбу, на її адресу висловлюють різні образи, весілля приймало вкрай невеселий характер. Молода мусила терпіти всілякі образи, її не запрошували до столу снідати (навіть впродовж дня не давали їй їсти), але посилали «по воду». Коли вона поверталася з водою, музиканти та присутні парубки перекидали відра та виливали воду і вона поверталася в хату з пустими відрами²⁶. Батько молодого примушував її годувати собак²⁷. Жених перев'язував дружбу не червоним поясом, а солом'яним перевеслом²⁸, або замість червоних поясів посланці молодого перев'язувалися білими рушниками²⁹ і так вони йшли до матері молодої. Якщо молода була не чесна, зять не вклонявся тещі, а грубо запрошував до своїх батьків. Дорогою зять не брав тещу під руку, а з боку парубків жінка мала терпіти образи. Ворота та двері хати перев'язували солом'яно, іноді на шию матері одягали хомута і в такому вигляді вели до батьків зятя. Зустрічали мати молодої, не горілкою, а водою, яку наливали у чарку без дна³⁰. Іноді також одягали хомута на обох батьків, або вінок з соломи, на вулицю гуляти не виходили й справляли весілля в хаті³¹. Або ж, на молоду одягали хомут і за посторонки вели до батька, всі весільні гості вимазувалися у сажу, переодягалися звіряками, ревли, били в казани та сковороди, а свашки їхали на бричці і товкли у здоровенній ступі, поруч йшли свати з мітлами та кочергами. Батько молодої не приймав гостей з дочкою, або влаштував пияцтво³². Іноді батька молодої запрягали в хомут та поганяли батогами, а з матері зривали каптур³³.

О. Сікиринський зазначає, що у випадку, коли молода втратила цнотливість до шлюбу, але бажала позбавитись від образ, то перед тим, як іти до комори вона мала просити пробачення у батьків, признатися молодому³⁴.

М. Дучинський наголошує, що існувала прикмета: якщо молода нечесна, то у молодого подружжя не буде щастя по господарству, особливо не буде «водитися» худоба³⁵.

Закінчується весілля у середу взаємовідвідуванням родичів молодого і молодої, що вважається зближенням двох родів, при цьому молоді залишаються дома працювати³⁶.

Отже, ми бачимо, що для післявесільного циклу властиві обряди залучення молодої до роду молодого, зближення двох родів, шанування (або навпаки) батьків молодої за гарне виховання доньки. Наявні спільні обрядодії, або атрибути які описані всіма авторами, не зважаючи на походження інформації з різних районів. До них можна віднести обрядодії шанування батьків, обряди, що символізують поєднання двох родин, спільність персонажів, використання калини, а також широке побутування атрибутики червоного кольору.

Схоже на те, що післявесільна обрядовість починає втрачати своє значення, порівняно з обрядами передвесільного та власне весільного циклів вже у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. Дослідження кінця XIX – початку XX ст. порівняно з іншими циклами весільної обрядовості містять мало інформації про післявесільні обряди. Можливо автори не розглядали їх такими, що мають безпосереднє відношення до весілля, або ж не отримували у відповідях на свої запитальники від селян інформацію про ці обряди. Це питання потребує додаткового дослідження.

ПРИМІТКИ:

1. *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження). – К., 1988. – С. 84.
2. *Дучинский Н.* Свадебные обряды в Ольгопольском уезде Подольской губернии // *Живая старина*. – Вып. III. – Год шестой. – СПб., 1896. – С. 501-522.
3. Там же. – С. 518.
4. Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук. – 1925 – Ч. 2-3. Секція етнографічно-лінгвістична.; *Волков Р. М.* Звіт про діяльність секції етнографічно-діалектологічної // *ВОКК*. – 1925 – Ч. 2-3. – С. 2-4; *Єгоров Є. с.* Великі-Копані (на Херсонщині) // *ВОКК*. – 1925 – Ч. 2-3. – С. 30-36; *Миколюк А.* Село Ново-Збур'ївка. (Етнографічні матеріали) // *ВОКК*. – 1925 – Ч. 2-3. – С. 94-98; *Сікиринський О.* Українське весілля (с. Глибокояр Тираспільської округи) // *ВОКК*. – 1925 – Ч. 2-3. – С. 41-53; *його ж.* Етнографічні матеріали. // *ВОКК*. – 1925 – Ч. 2-3. – С. 86-88; *Юрківський Б. В.* Весільний обряд у селі Дуфінці на Одещині. // *ВОКК*. – 1925 – Ч. 2-3. – С. 36-40; *його ж.* Весільні пісні (с.с. Дуфінка, Макогінка, Чабанка біля Одеси) // *ВОКК*. – 1925 – Ч. 2-3. – С. 40-41.
5. *Єгоров Є. с.* Вказ. праця. – С. 30-36.
6. Там само. – С. 33.
7. Там само.
8. Там само. – С. 34.
9. *Юрківський Б. В.* Весільний обряд у селі Дуфінці на Одещині. – С. 36-40.
10. *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 41-53.
11. Там само.
12. *Миколюк А.* Вказ. праця. – С. 94-98.
13. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 519; *Єгоров Є.* Вказ. праця. – С. 33.
14. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 519-521; *Єгоров Є.* Вказ. праця. – С. 34; *Миколюк А.* Вказ. праця. – С. 97-98; *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 51-53.
15. *Єгоров Є.* Вказ. праця. – С. 34.
16. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 518-519.
17. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 518-519; *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 51.
18. *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 51.
19. *Єгоров Є.* Вказ. праця. – С. 34.
20. *Калина // Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006. – С. 269-271.
21. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 519; *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 48.
22. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 520.
23. *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 51.
24. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 518-519; *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 52.
25. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 521.
26. Там само.
27. *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 51.
28. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 521.
29. *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 51.
30. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 521.
31. *Миколюк А.* Вказ. праця. – С. 97.
32. *Єгоров Є.* Вказ. праця. – С. 34.
33. *Сікиринський О.* Українське весілля. – С. 52.
34. Там само. – С. 51.
35. *Дучинский Н.* Вказ. праця. – С. 521.
36. Там само.